

Ukrainian].

Trehubov, D. & Trehubova, I. (2021). The plot analysis of folk songs with the general formula «seducer of a girl». *Culture of Ukraine*, 69, 46–58 [in Ukrainian].

УЖИВАННЯ СЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СПОРІДНЕНOSTІ В АСПЕКТІ ЛІНГВОАКСІОЛОГІЇ

Халіман О. В. (Харків, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-6952-0627>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6455192>

Abstract

In the arsenal of linguoaxiological means, except actual estimation words, there are those that while expanding their meaning, express additional ones, for instance estimation, realizing in this way their axiological potential. In the process of language development additional shades of lexemes interact with the basic meaning of the word. Words to denote blood kinship have been demonstrating the expansion of their semantics, in particular by expressing axiological shades of meaning in the process of functioning. The lexeme *баба* attracts attention primarily in this aspect. The secondary meanings of the studied lexemes are considered, their connection with the expression of axiological meanings is proved. We record both constant trends in use and some current changes among them. The functioning of syntactic phraseology *Баба як баба* and *Баба є баба* in the aspect of linguoaxiology is characterized. The axiological relations of the lexeme *баба* / *дід*, *тітка* / *дядько* in modern communication are aspectually covered.

Keywords: linguoaxiology, estimation, lexeme, meaning, additional meanings, syntactic phraseology, axiological potential.

В арсеналі засобів лінгвоаксіології, крім власне оцінних слів, як відомо, є ті, що розширюючи своє значення, виражають додаткові смисли, зокрема оцінні, так реалізуючи свій аксіологічний потенціал. У процесі розвитку мови

додаткові (напр., оцінні) відтінки лексем взаємодіють з основним значенням слова, своєрідно впливаючи на його вживання і сприйняття.

Слова на позначення кровної спорідненості в процесі функціонування тривалий час демонструють розширення своєї семантики, зокрема виражаючи аксіологічні відтінки значень. Передусім у цьому аспекті увагу привертає лексема *баба*, про що вже йшлося в наших попередніх наукових розвідках (Khaliman, 2019, р. 121–130). Як слушно наголошує А. Бурячок, «протягом історичного розвитку слова *баба*, *бабка* поширили семантику більше, ніж будь-яка інша назва спорідненості» (Buriachok, 1961, р. 54). Це розширення, на думку вченого, відбувалось в основному внаслідок зовнішніх асоціацій, рідше – за внутрішньо-психологічною схожістю та сферою функціонування (ibidem).

Крім указівки на назву спорідненості, з уживанням цього слова пов'язані й інші значення, що виникають у процесі номінування жінки:

а) «стара за віком жінка»⁴. Звертання за віковою ознакою до осіб, коментує О. МIRONIUK, особливо до старших жінок, є проявом агресивної неввічливості (тим паче тоді, коли той, хто звертається, сам не набагато молодший за адресата мовлення). Часто таке звертання сприймається як образливе, тому можна почути у відповідь: *Яка я вам (тобі) баба?* (Myroniuk, 2005, р. 138). Напр.: *Легше на поворотах! – ображається на це дама з дитиною. – Я не звикла, щоб при мені грубо висловлювалися. Яка я вам баба?* (Д. Гуменна). Елементи контексту (характеристика такого номінування – *грубо висловлювалися*, емоційна реакція мовця – *ображається*) засвідчують сприйняття звертання як образливого. Подібних висловлювань від чоловіка (*Який я вам дід*) в авторській картотеці не зафіксовано. Це засвідчує тезу про те, що вказівка на вік для жінки є більш суттєвою, ніж для чоловіка;

б) «взагалі жінка», напр.: *...здається, було восьме березня, і біля мене сиділа якась баба і говорила мені компліменти, і ми якось душевно з нею вели бесіду...* (Ю. Покальчук);

⁴ Тут і далі тлумачення значень слів подаємо за СУМ-11 (*Словник української мови*: в 11 т. (1970–1980). Київ: Наук. думка. Узято з sum.in.ua).

в) «те саме, що дружина», напр.: *Та вас же, мабуть, і баба ваша б'є?* – *Баба* має право, бо вона моя, а іншим зась, – каже дід Лука, повагом сідаючи біля окопниць на землянім валу (О. Гончар). Використання лексеми *баба* для номінування дружини часто викликає осуд, що, очевидно, пов'язано з іншими негативними асоціаціями в процесі її вживання, порівн.: *Так що ти вже воюєси, виходить, за те, щоб одрубати голову своїй жінці, яку ти назвав бабою? Чи як тебе слід розуміти?* (О. Довженко).

Аналізуючи приклади, у яких досліджувана лексема виражає наведені вище значення, констатуємо, що її функціонування може супроводжуватися комунікативними девіаціями – невідповідністю продукowanego й сприйнятого значень – ілокутивного наміру й перлокутивного ефекту (напр., «стара за віком жінка» замість «взагалі жінка»).

В українській мові, як відомо, поширене й транспоноване використання іменників жіночого роду для реалізації прагматичних інтенцій – вираження аксіологічних смислів, що спостерігаємо в процесі позначення осіб протилежної статі (див. про це Khaliman, 2019, р. 121–130). Під час уживання слова *баба* на позначення чоловіка через невідповідність позначуваному денотату метафоризується граматичне значення роду, пов'язане із семантикою статі – граматична метафоризація посилює ступінь негативної оцінки (ibidem, р. 129). Як «переносне, зневажливе» серед інших значень слова *баба* словники фіксують таке: «Про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця». Ці негативнооцінні асоціації пов'язані з характеристикою жінки як нерозумної, слабохарактерної, зі слабкими нервами, боязкої, сором'язливої, балакучої, манірної та впливають і на сприйняття слова в інших значеннях.

Іменник *баба*, що раніше функціював переважно з негативною конотацією, як демонструє аналіз сучасного мовлення, часто набуває позитивної оцінки, «оскільки в сучасній дискурсивній практиці так називають розумну, красиву, жіночну, досвідчену, енергійну, життєрадісну жінку» (Kosmeda, 2017, р. 192). Ця лексема, на думку Т. Космеди, у сучасній комунікації в процесі позначення жінки демонструє явище енантіосемії (внутрішньослівної антонімії): одне зі

значень репрезентує традиційну негативну конотацію, належить до лайливих слів, друге виражає захоплення, позитивну оцінку (ibidem). Наведену вище думку про поширення позитивнооцінних смислів засвідчує й частотне вживання в сучасному, зокрема художньому, мовленні словосполучення *класна баба*, порівн.: *Бо я з нею подружилася. Вона – класна баба* (Люба Клименко); *Ліля з підозрою глигнула на мене й промовила: – Зірка – класна баба. Ти дурний, що не женився на ній* (Ю. Винничук); *Молода, класна баба, знайдеш надійного, як автомат Калашникова, мужика...* (С. Ухачевський) та ін.

У процесі аналізу було зафіксовано вживання лексеми *баба* в складі синтаксичних фразеологізмів (СФ) *Баба як баба* та *Баба є баба*. Характеризуючи СФ зі значенням оцінки, А. Величко серед них виокремлює ті, що виражають нейтральну оцінку «як відповідність нормі» (Velychko, 2017, р. 19), зокрема $N_1\text{Cop}$ як N_1 . Серед проаналізованих прикладів, вважаємо, доречно відмежувати уживання на зразок: *Відтоді Зоську в селі вважали мало не за святу, а яка з неї свята, баба як баба, панство своє давно забула, зате цигарку за цигаркою смалить, а хіба то бабське діло...* (В. Лис), де СФ *баба як баба* має значення «звичайна жінка», виражає нейтральну оцінку й указує на відповідність нормі. Частіше, використовуючи фразеологізовану конструкцію *баба як баба*, мовець указує на певну типову, на його думку, рису чи поведінку жінки. Крім того, фіксуємо вживання досліджуваної лексеми в складі синтаксичного фразеологізму $N_1\text{Cop}N_1$, що, на думку названої вище дослідниці, виражає відтінки згоди, прийняття (Velychko, 2017, р. 19), тобто мовець приймає певну поведінку жінки як типову для неї.

Аналіз ширших контекстів дав змогу виокремити такі стереотипні риси, пов'язані з уживанням названих вище СФ: а) «жіночий» розум, напр: *Але баба є баба, не дотумкала* (Л. Романчук); *Хе, баба є баба, і хіба вона дійде до всього умом так, як старший у сім'ї, я, Гнат Вервечка!* (М. Малахута); б) нездатність виконувати серйозні справи, порівн.: *Баба є баба, що з неї питаєш? А нам тут треба вирішувати державні справи* (А. Шиян); в) відмінність між «жіночим» і «чоловічим» мисленням, напр.: *Баба є баба, що з неї візьмеш? Хлопа не розуміє.*

<...>. Ніяк не може утямити, що чоловік без грошей – нуль, манекен, порожнє місце (А. Сергієнко); г) жіноча хазяйновитість, порівн.: *І стала Христя хату чепурить, баба є баба* (В. Дрозд); г) емоційність, напр.: *А баба як баба: все одно державну роботу ніяк не відсортує од любові і ревнощів* (М. Стельмах); г) прагнення жінки вийти заміж, порівн.: *Баба є баба. Одне лише на умі. Тільки ти забула, що одружитися я на тобі зможу, тільки якщо християнство приймеш* (О. Говда); д) тенденція жінки, створюючи власну сім'ю, відокремлюватися від батьківської, напр.: *Дочка – се одрізана гілка, баба є баба* (В. Дрозд).

Незважаючи на різноманітні, наведені вище лексико-семантичні й комунікативно-прагматичні варіанти лексеми *баба*, а також на зміни в сучасних тенденціях уживання, як бачимо, з її функціонуванням пов'язана поява численних негативних відтінків. Більшу частотність уживання в сполученні з негативнооцінними прикметниками засвідчує і результат пошуку в корпусі української мови ГРАК⁵: *дурна баба* (180 уживань) у порівнянні, наприклад, із *дурний дід* (12 уживань).

Така тенденція щодо аксіологічних відтінків сприяє тому, що й у процесі використання слів *баба* / *дід* на позначення спорідненості, іменник *баба* сприймається більш грубо (порівн.: *це мій дід* / *це моя баба*), що впливає і на частотність подібних уживань. Це пов'язано, очевидно, і зі стереотипом сприйняття жіночності й тенденцією використання щодо осіб жіночої статі більш ніжних, зокрема пестливих форм слів. Пошук у корпусі української мови ГРАК демонструє такі результати: *Це моя баба* (5 уживань) / *Це мій дід* (34 вживання); *Це моя бабуся* (25 уживань) / *Це мій дідусь* (17 уживань). Крім того, сьогодні у звертанні до родичів більше поширені пестливі форми (зокрема, *бабусю, бабуню, бабусенько*), у порівнянні з якими звертання *бабо* сприймається як більш грубе. Вибірка з художніх тестів засвідчила вживання

⁵ Подано дані корпусу української мови ГРАК (версія 14) – Шведова, М., Вальденфельс, Р. фон, Яригін, С., Рисін, А., & Старко, В. та ін. (2017–2021). *Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК)*. Київ, Львів, Єна. Узятю з uacorus.org.

останнього в процесі звертання до родичів здебільшого у творах письменників XVIII–XIX ст., порівн.: *І навіщо ті люди согрішили, бабо?* (Панас Мирний).

Подібні висновки стосуються й уживання лексем *тітка* / *дядько*. Ці назви спорідненості теж функціують в інших значеннях (зокрема, *тітка* – «доросла жінка взагалі»; *дядько* – «дорослий чоловік взагалі»). Як видається, словосполучення *якась тітка* на позначення дорослої жінки має більш грубий відтінок у порівнянні, зокрема, з *якийсь дядько* через зазначені вище причини, пов'язані зі сприйняттям осіб різної статі. Таку думку засвідчує і більш часте вживання лексеми *тітка* в поєднанні з негативнооцінними означеннями, напр.: *Але замість хлопців ще здалеку Петрик угледів сусідку Ларису з носатою тіткою* (Г. Оргій); *Тим часом з продуктового кіоску вийшла якась тітка з синюшним обличчям, ведучи за руку невмитого дворічного малюка* (Т. Ковтун). Крім того, у процесі корпусного аналізу було помічено, що в таких значеннях, наприклад, словосполучення *якась тітка* трапляється в корпусі 48 разів, *якийсь дядько* – 344 рази. Очевидно, у подібних контекстах на позначення жінки як синонімічне часто вживається *якась баба*, заміна ж *якийсь дядько* на *якийсь дід* можлива в разі чіткої диференціації за віком.

Отже, з функціонуванням слів на позначення спорідненості пов'язана поява вторинних значень, аксіологічних смислів, що демонструють як сталі тенденції у вживанні, так і деякі сучасні зміни. Досвід використання конкретної мовної одиниці кожного комуніканта забезпечує формування індивідуальних асоціацій з кожним мовним знаком. Розмаїття значень слів, що забезпечує їхню поліфункційність, може стати й причиною комунікативних девіацій через своєрідність їх індивідуального сприйняття.

References

- Buriachok, A. A. (1961). *Nazvy sporidnenosti i svoiatstva v ukrainskii movi* [Names of kinship in the Ukrainian language]. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].
- Velichko, A. V. (2017). *Predlozheniya frazeologizirovannoj struktury v russkom yazyke* [Sentences of phraseological structure in Russian]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Nizhnij Novgorod: Gos. in-t rus. yaz. im. A. S. Pushkina [in Russian].

- Kosmeda, T. (2017). *Lingvokalejdoskop: processy zhivoj rechi (na materiale russkogo i ukrainskogo yazykov)* [Lingvocaleidoscope: the processes of living speech (based on the material of the Russian and Ukrainian languages)]. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing RU [in Russian].
- Myroniuk, O. (2005). Nazvy sporidnenosti ta svoiatstva v roli zvertan (z dialektnymy paraleliamy) [Names of kinship and kinship in the role of appeals (with dialectal parallels)]. *Volyn-Zhytomyrshchyna – Volyn-Zhytomyr region*, 14, 134–142 [in Ukrainian].
- Khaliman, O. V. (2019). *Hramatyka otsinky: morfolohichni katehorii ukrainskoi movy* [Grammar of assessment: morphological categories of the Ukrainian language]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].

ЖІНКА І ВІЙНА

(на матеріалі збірки Василя Стефаника «Земля»)

Швець А. І. (Львів, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-5612-8420>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6455194>

Abstract

The article analyzes the female representation of war through the prism of women's psychology, axiology, corporeality, and worldview. The writer describes a strong female emotion, portraying a woman as a victim of war: a woman is killed, she leaves orphaned children, or a woman who suffers the depressing trauma of losing – sons, home, peace of mind, or becomes a victim of rape. In the military world of Stefanyk's works, his heroine evolves from the image of an ordinary woman to the archetype of a woman-beregynia, a mother of Ukraine, and then, rising to the heights of the Mother of God («Maria»). The symbolism of the main concept of the analyzed collection – land – also contains a feminine connotation and expresses the idea of genetic rooting of Ukrainians in their own land. The article considers the means of psychological portrayal of women: the description of corporeality, metaphorization of emotions, verbalization of collective lamentation, and biblical allusions.

Keywords: victim, death, emotion, house, family, land, psychologism.